

सामाजिक आर्थिक अवस्थाले महिलाको प्रजनन्मा पार्ने प्रभाव

शोधकर्ता

कल्पना पौडेल

परीक्षा रोल नं. २१४००५८/२०७०

त्रि.वि. दर्ता नं. ७-१-२१८-७२-२००४

शैक्षिक वर्ष : २०६८/०६९

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र संकाय, स्वास्थ्य तथा

जनसंख्या शिक्षा विभाग अन्तर्गत जनसंख्या शिक्षा एम.एड. दोस्रो वर्ष

(Pop. Ed. 598) को आंशिक पाठ्यभार पुरा गर्नका लागि प्रस्तुत गरिएको शोध पत्र

सुकुना बहुमुखी क्याम्पस

स्वास्थ्य तथा जनसंख्या विभाग

सुन्दरहरैँचा, मोरङ

२०७५

त्रिभुवन विश्वविद्यालयद्वारा सम्बन्धनप्राप्त

सुकुना बहुमुखी क्याम्पस SUKUNA MULTIPLE CAMPUS

(स्नातकोत्तर तह कार्यक्रम)

कोसीहरैँचा, मोरङ

KOSHIHARAINCHA, MORANG

स्था.: २०४८

(विश्वविद्यालय अनुदान आयोग बाट QAA प्राप्त)

☎ ०२९-५४५६९७

☎ ०२९-५४५७१७

फ्याक्स : ०२९-५४५७१७

सूचना बोर्ड सेवा ९६९८०२९५४५७१७

E-mail: sukunac@yahoo.com

Web site: www.sukuna.edu.np

पत्र सङ्ख्या

चलानीनम्बर

विषय : सिफारीस पत्र ।

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशात्र सङ्कायअर्न्तगत स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या विभाग स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको जनसङ्ख्या शिक्षा ५९८ को प्रयोजनका लागि प्रस्तुत 'सामाजिक आर्थिक अवस्थाले महिलाको प्रजनन्मा पार्ने प्रभाव' शीर्षकको शोधपत्र कल्पना पौडेलले मेरो निर्देशनमा रही मिहिनेतका साथ सिर्जनात्मक तथा नितान्त मौलिक रुपमा तयार पार्नु भएकोले यस शोधकार्य प्रति म सन्तुष्ट छु । अतः यस शोधकार्य मूल्याङ्कनका लागि स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या शिक्षा विभागसमक्ष सिफारिस गर्दछु ।

.....
बालकृष्ण खड्का

शोध निर्देशक

सुकुना बहुमुखी क्याम्पस

स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या विभाग

सुन्दरहरैँचा मोरङ

घोषणा पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षा शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या विभाग स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको जनसङ्ख्या शिक्षा ५९८ को प्रयोजनका लागि प्रस्तुत 'सामाजिक आर्थिक अवस्थाले महिलाको प्रजनन्मा पारेको प्रभाव' शीर्षकको शोधपत्र प्रतिवेदन अर्को प्रयोजनको लागि कहीं कतै पेश नगरेको र अनुसन्धान कार्य अत्यन्त मौलिक रहेको प्रतिबद्धता व्यक्त गर्दछु ।

कल्पना पौडेल

एम. एड्. दोस्रो वर्ष

त्रिभुवन विश्वविद्यालयद्वारा सम्बन्धनप्राप्त

सुकुना बहुमुखी क्याम्पस SUKUNA MULTIPLE CAMPUS

(स्नातकोत्तर तह कार्यक्रम)

कोसीहरैंचा, मोरङ

KOSI HARAINCHA, MORANG

स्था.: २०४८

(विश्वविद्यालय अनुदान आयोग बाट QAA प्राप्त)

☎ ०२९-५४५६९७

☎ ०२९-५४५७७७

फ्याक्स : ०२९-५४५७७७

सूचना बोर्ड सेवा ९६९८०२९५४५७७

E-mail: sukunac@yahoo.com

Web site: www.sukuna.edu.np

पत्र सङ्ख्या

चलानीनम्बर

विषय : शोधपत्र मूल्याङ्कन गरी स्वीकृत गरिएको सम्बन्धमा ।

उपर्युक्त सम्बन्धमा सुकुना बहुमुखी क्याम्पसको शिक्षासास्त्र सङ्काय, स्नातकोत्तर तह (M.Ed) स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या विभाग (Pop.Ed.598) का विद्यार्थी कल्पना पौडेलले सामाजिक आर्थिक अवस्थाले महिलाको प्रजननमा पर्ने प्रभाव शीर्षकको शोधपत्र शोध निर्देशक तथा सुपरिवेक्षक बाट बाह्य मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस भई आएको हुँदा निजको आवश्यक मूल्याङ्कन गरी स्वीकृत गरिएको छ ।

शोध मूल्याङ्कन समिति

हस्ताक्षर

१. श्री जनार्दन गुरागाई	विभागीय प्रमुख
२. श्री बालकृष्ण खड्का	शोध निर्देशक
३.	बाह्य परीक्षक

मिति : २०७५ / /

कृतज्ञता ज्ञापन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र संकाय, स्वास्थ्य तथा जनसंख्या विभाग सुकुना बहुमुखी क्याम्पस अन्तर्गत एम. एड. दोस्रो वर्षको स्वास्थ्य शिक्षा अन्तर्गतको शोधपत्र (Pop. Ed 598)को पाठ्यभार पुरा गर्न सामाजिक आर्थिक अवस्थाले महिलाको प्रजननमा पारेको प्रभाव शीर्षकमा तयार पारिएको प्रतिवेदन हो ।

यो शोधपत्र लेखनको सिलसिलामा अनेकौ समस्या र व्यवहारिक कठिनाई, सन्दर्भ सामाग्रीको अभाव र ज्ञानको सीमितताका कारण पूर्णता प्राप्त नहुन सकेछ । आफ्नो कार्य व्यस्तताका बावजुत पनि अमूल्य सल्लाह र सुझाव सहित मार्गदर्शन गर्नुहुने स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या विभागका विभागीय प्रमुख जनार्दन गुरागाँई, शोध निर्देशक श्री बालकृष्ण खड्का ज्यू, आर.एम.सी प्रमुख श्री गणेशप्रसाद दाहाल र कृष्णप्रसाद भुर्तेल, लगायत सम्पूर्ण शिक्षक ज्युलाई हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

यो शोधपत्र अध्ययनमा सहयोग पुऱ्याउनुहुने सहयोगी महानुभावहरु, सहपाठी साथीहरु तथा अध्ययन सामाग्री उपलब्ध गराएर सहयोग गर्ने उत्तरदाताहरु, सम्बन्धित व्यक्तिहरुलाई विशेष आभार प्रकट गर्दछु र कम्प्युटर टडकनमा सहयोग गर्ने न्यू सुकुना पुस्तक तथा फोटोकपी सेन्टरका प्रो. खगेन्द्र मणि चम्लागाँईलाई पनि धन्यवाद दिन चाहान्छु ।

कल्पना पौडेल

एम. एड दोस्रो वर्ष

सुकुना बहुमुखी क्याम्पस

सुन्दरहरैँचा-१२, मोरङ

शोधसार

त्रिभुवन विश्व विद्यालय शिक्षाशास्त्र संकाय स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या विभाग एम.एड. दोस्रो वर्षको आंशिक आवश्यकता पूरा गर्ने सामाजिक आर्थिक अवस्थाले महिलाको प्रजननमा पार्ने प्रभावशीर्षकमा यो शोधपत्र तयार गरिएको छ । यस शोध पत्रको मुख्य उद्देश्य महिलाहरूको सामाजिक आर्थिक अवस्था पत्ता लगाउनु, महिलाको सामाजिक र आर्थिक अवस्थाले प्रजननमा पारेको असर पत्ता लगाउनु र महिलाहरूमा अशिक्षाका कारणले प्रजननमा पारेको प्रभावको अध्ययन गर्नु यस शोधकार्यको मुख्य उद्देश्य रहेका छन् ।

अनुसन्धानको शिलसिलामा परिमाणात्मक विधिको प्रयोग प्रयोग गरिएको छ । अध्ययनको क्रममा समुदायका १५-४९ वर्षका विवाहित महिलाहरूलाई अध्ययनको रूपमा लिइएको छ । यस क्षेत्रका १८५ घरधुरीका ३८५ जना विवाहित महिलाहरू मध्ये ३९९ जना विवाहित महिलाहरूलाई अध्ययनको नमूनाको रूपमा लिइएको छ । यस समुदायमा सामाजिक आर्थिक अवस्थाले महिलाको प्रजननमा पार्ने प्रभावको जानकारी लिनको लागि प्रत्यक्ष अवलोकनलाई समेत अनुसन्धानको साधनको रूपमा प्रयोग गरिएको छ । अनुसन्धानको शिलसिलामा परिमाणात्मक अनुसन्धान ढाँचाको प्रयोग गरिएको छ ।

अध्ययनको क्रममा यस समुदायमा अवस्थित गाउँपालिकाको कार्यालय, यस क्षेत्रका एन.जी.ओ. तथा आई.एन.जि.ओ.का सम्पूर्ण संस्थाहरूका साथै अन्य यस अध्ययन क्षेत्रका लागि आवश्यक पर्ने सम्पूर्ण जातजातीका विवाहित महिलाहरूबाट जानकारी संकलन गरी सामाजिक आर्थिक अवस्थाले महिलाको प्रजननमा पार्ने प्रभावको बारे जानकारी सङ्कलन गरि महिलाको प्रजननमा कस्तो प्रभाव पारेको छ, भन्ने भन्ने कुराको जानकारी लिइएको छ ।

विषयसूची

पृष्ठ

घोषणा पत्र	i
सिफारिस पत्र	ii
स्वीकृति पत्र	iii
कृतज्ञताज्ञापन	iv
शोधसार	v
विषय सूची	vi
तालिकासूची	ix
चित्रसूची	x
प्रयोग गरिएका शब्दावलीको अर्थ	xi

परिच्छेद : एक

परिचय

१.१. अध्ययनको पृष्ठभूमि	१
१.२. समस्याको कथन	५
१.३. अध्ययनको उद्देश्य	६
१.४. अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरु	७
१.५. अध्ययनको परिसीमा	७
१.६. अध्ययनको महत्व	७

परिच्छेद : दुई

सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन र अध्ययनको अवधारणात्मक ढाँचा

२.१. सैद्धान्तिक साहित्यको पुनरावलोकन	९
२.२. व्यावहारिक साहित्यको पुनरावलोकन	११
२.३ साहित्यको उपदेयता	२०
२.४ अवधारणात्मक ढाँचा	२१

परिच्छेद : तीन

अध्ययन विधि

३.१. अध्ययनको ढाँचा	२४
३.२ अध्ययनको जनसंख्या	२४
३.२ नमुनाको आकार	२४
३.३ तथ्याङ्क संकलन विधि र प्रक्रिया	२४
३.४ तथ्याङ्क सङ्कलनका साधनहरू	२४
३.५ तथ्याङ्क संकलनका स्रोतहरू	२५
३.५.१ प्राथमिक स्रोतहरू	२५
३.२.२ द्वितीय स्रोतहरू	२५
३.६ तथ्याङ्क संकलन र साधनको वैधता र विश्वसनीयता	२५
३.७ तथ्याङ्क विश्लेषण/व्याख्या प्रक्रिया	२६

परिच्छेद : चार

तथ्याङ्कको व्याख्या र विश्लेषण

४.१. सामाजिक तथा आर्थिक अवस्था अध्ययन	२७
४.१.१ महिलाको उमेरगत बनोटको अध्ययन	२७
४.१.३ परिवारको प्रकार सम्बन्धि अध्ययन	२८
४.१.३ वैवाहिक अवस्था अध्ययन	२९
४.१.४ शैक्षिक अवस्थाको अध्ययन	३०
४.१.५ परिवारको शैक्षिक अवस्थाले प्रजननमा पार्ने प्रभावको अध्ययन	३२
४.१.६ जात जातीको विवरण	३३
४.१.७ धार्मिक अवस्थाको अध्ययन	३४
४.१.८ पेशागत विवरणको अध्ययन	३४
४.१.९.परिवारको आयश्रोतको विवरण	३५
४.१.१० महिलाको प्रजननमा असर पर्नुको कारणको अध्ययन	६६
४.१.११ प्रजननका वारेमा सरकारी नीति सम्बन्धि जानकारीको अध्ययन	३७
४.१.१२ जन्मान्तर सम्बन्धि धारणाको अध्ययन	३८
४.२ सामाजिक अवस्थाले महिलाको प्रजननमा पारेको प्रभाव	३९

४.२.१ बच्चाको सङ्ख्या सम्बन्धि विवरण	३९
४.२.२ महिलाको प्रजननमा जोखिम हुनुका कारणको अध्ययन	४०
४.२.३ बच्चाको जन्ममा परिवारको नकरात्मक दबावको अध्ययन	४०
४.२.४ पौष्टिक खानाको अध्ययन	४१
४.२.५. धार्मिक दृष्टिले प्रजननमा परेको प्रभाव	४२
४.२.६ छोरी र बुहारीप्रति आमा वा सासुको व्यावहार	४३
४.२.७ गर्भावस्थामा परिक्षण स्थान सम्बन्धि अध्ययन	४४
४.२.८ गर्भवतीको स्वस्थ परिक्षणमा घरपरिवारको भूमिकाको अध्ययन	४८
४.२.९ परिवार नियोजनका साधन सम्बन्धि ज्ञानको अध्ययन	४५
४.२.१० विवाहित महिलामा परिवार नियोजनका साधनको प्रयोगको अवस्था अध्ययन	४६
४.२.१० सुरक्षित मातृत्ववारे जानकारीको अवस्था	४७
४.३. प्राप्ति र सारांश	४८
४.३.१ प्राप्ति	४८
४.३.२ सारांश	५२

अध्याय - पाँच

निष्कर्ष र सुझाव

५.२. निष्कर्ष	५४
५.२ सुझावहरू	५५
५.२.१ सुधारका लागि सामान्य सुझावहरू	५५
५.२.२. नीतिगत तहमा सुझाव	५५
५.२.३. अभ्यास तहमा सुझाव	५६
५.२.४. अनुसन्धान तहमा सुझाव	५७
५.२.५. आगामी अध्ययनका लागि सुझावहरू	५७

सन्दर्भ सूची

अनुसूची

तालीका सूची

१ उमेरगत वनोटको विवरण	२७
२ परिवारको प्रकार सम्बन्धि विवरण	२८
३ विवाह गर्दाको उमेर अनुसारको विवरण	३०
४ शैक्षिक अवस्थाको विवरणको अध्ययन	३१
५ साक्षर महिलाहरूको विवरण	३२
६ परिवारको शैक्षिक अवस्थाले प्रजननमा पार्ने प्रभावको अध्ययन	३२
७ उत्तरदाताहरूको जात जातीको विवरण	३३
८ धर्म अनुसारको विवरण	३४
९ पेशागत विवरणको अवस्था अध्ययन	३५
१० परिवारको आयश्रोतको विवरण	३५
११ प्रजननमा असर पर्नुको कारण सम्बन्धि विवरण	३७
१२ प्रजननका वारेमा सरकारी नीति सम्बन्धि जानकारीको विवरण	३८
१३ जन्मान्तर सम्बन्धि धारणाको विवरण	३८
१४ बच्चाको सङ्ख्या सम्बन्धि विवरण	३८
१५ महिलाको प्रजननमा जोखिम हुनुका कारणको विवरण	४०
१६ बच्चाको जन्ममा परिवारको नकरात्मक दबावको विवरण	४१
१७ परिवारले पौष्टिक खानाहरू खुवाएको सम्बन्धि विवरण	४२
१८ धार्मिक दृष्टिले प्रजननमा परेको प्रभाव	४२
१९ छोरी र बुहारी प्रति आमा वा सासुको व्यावहार	४३
२० गर्भ अवस्थामा स्वास्थ्य परिक्षण गराउने स्थान सम्बन्धि विवरण	४४
२१ गर्भवती अवस्थामा स्वास्थ्य परिक्षण गरेको विवरण	४५
२२ परिवार नियोजनका साधन सम्बन्धि ज्ञानको अध्ययन	४६
२३ विवाहित महिलाहरूमा परिवार नियोजनका साधनको प्रयोगको अवस्थाको विवरण	४७
२३ सुरक्षित मातृत्व सम्बन्धी विवरण	४८

चित्र सूची

१ परिवारको प्रकार सम्बन्धि विवरण	२९
२ शैक्षिक अवस्थाको विवरणको अध्ययन	३१
३ बच्चाको जन्ममा परिवारको नकरात्मक दवाबको विवरण	४१
४ धार्मिक दृष्टिले प्रजननमा परेको प्रभाव	४३

प्रयोग गरिएका शब्दावलीको अर्थ

- के.त.वि. - केन्द्रिय तथ्याङ्क विभाग
CBS - Central Bureau of Statistics
WHO - World Health Organization
UNICEF - United Nations International Children's Emergency Fund